

FRAGMENTE PENTRU O ANTROPOLOGIE SOCIALĂ (MOLDOVA SECOLULUI XVII)

ȘTEFAN S. GOROVEI

Studierea istoriei medievale a românilor intră într-o etapă nouă, abordarea tradițională, strict evenimentială, rămânând tot mai mult într-un plan secund. Chiar dacă istoria „mare“, a faptelor politice și de armă, continuă să fie aceea care se caută și se învață (cum e și firesc, de altminteri), câștigă tot mai mult teren încercarea (cu tot mai multe reușite) de a vedea, dincolo de izvoare, faptele de viață, stările de spirit, mentalitățile, circulația ideilor. O asemenea direcție trebuie încurajată și impulsionată punând-o, însă, în continuă relație cu ceea ce o poate nutri: informația documentară¹.

Paginile care urmează, extrase dintr-o lucrare mai amplă, s-au dorit, de la început, nu numai o ilustrare a acestei credințe, dar și un început în chiar activitatea autorului lor.

Cărturari români, carte românească. Atitudini față de carte

Veacul XVII reprezintă, pentru Moldova, un apogeu din punct de vedere cultural. Dacă n-ar fi decât un singur aspect, și anume victoria deplină a limbii române în cancelaria domnească, în Biserică și în cultură, și tot ar merita o atenție sporită din partea istoricilor. Dar încă atunci când putem adăuga un mare număr de cărturari, care constituie tot atâtea pietre de temelie la edificiul culturii românești moderne!

La capătul de început stă figura lui **Luca Stroici**, boier luminat și cu dragoste de carte, care poseda manuscrise de cronici și le făcea să circule și în învecinată Polonia. Socotit de B. P. Hasdeu drept un **părinte al filologiei latino-române**², Luca Stroici este primul român care a avut ideea fascinantă de a scrie românește cu litere latine. Înzestrat cu cultură latină, semnând cu litere latine chiar și actele scrise în slavă, el și-a pus întrebarea — altminteri, destul de simplă : dacă se poate scrie cu litere latine o limbă slavă, ca polona, de ce nu s-ar putea scrie așa și o limbă de sorginte latină, cum e româna?! Și atunci, el a scris astfel, românește cu litere latine, rugăciunea curentă, **Tatăl nostru**, în 1593, și a avut și prilejul să o vadă publicată în 1597. la Cracovia, într-un volum editat de Stanislas Sarnicki. E o mărturie deosebit de sugestivă despre ce gândeau locuitorii acestei țări în preziua faptei lui Mihai Viteazul, și, poate, o explicație mai de adâncime a acestei fapte înseși. Nu putem, desigur, decât să regretăm că nu ne este cunoscut încă și acel catalog al bibliotecii lui Luca Stroici, văzut de B. P. Hasdeu în 1861, în Biblioteca Universității din Liov, „scris slavonește pe pergament, pe patru file”³.

La celălalt capăt al veacului, stă o carte întreagă tipărită în românește la Iași, și nu o carte oarecare, ci una de filosofie : **Divanul sau gâlceava înțeleptului cu lumea**, operă a lui Dimitrie Cantemir (Iași, 1698). În aceeași vreme, alt mare cărturar moldovean, Mitrofan, fost e-

piscop de Huși și acum de Buzău ⁴, tipărea în Muntenia celebrele **Mince**. Judecând lucrurile în felul acesta, concluzia că veacul XVII e fundamental pentru clădirea culturii române nu poate să apară ca hazardată.

Ce se cuprinde între aceste două date-limită ?

Se cuprinde ceea ce umple Moldova de manuscrise, de cărți, de viață intelectuală. Se cuprinde, mai întâi, activitatea lui **Anastasia Crimca** (+ 1629), animator al scriptoriului de la Dragomirna, el însuși desenator, pictor, miniaturist, scriitor și, probabil, întâiul poet (în limba slavă) al Moldovei ⁵. **Anastasia Crimca** este ultimul mare cărturar de limbă slavă al Moldovei medievale, prieten, colaborator și asociat al lui **Luca Stroici** în actul ctitoricesc de la Dragomirna. Așa cum **Luca Stroici** poate fi bănuț că a sugerat lui **Ieremia Movilă** ideea unei reforme nemaigândite până atunci — introducerea limbii române în cancelarie printr-o hotărâre domnească — tot așa **Anastasia Crimca** poate fi bănuț de a fi sugerat lui **Miron Barnovschi** (cel de-al treilea asociat la ctitorirea Dragomirnei), nu numai ideea reformei pentru viața mănăstirească, dar și introducerea tiparului. Oricum, știm că o asemenea inițiativă a aparținut lui **Miron vodă Barnovschi**, neîmplinirea ei datorându-se împrejurărilor tragice în care acest principe și-a încheiat viața ⁶. Vor mai trece ani buni până când, în împrejurări mai prielnice, asupra cărora nu are rost de a stărui aici ⁷, Iași au căpătat o tiparniță, împreună cu școala domnească de la Trei Ierarhi, podoabele cele mai de preț ale domniei lui **Vasile vodă Lupu** ⁸.

Contemporan cu **Anastasia Crimca**, dar la mare diferență de vârstă, este cărturarul și cronicarul **Grigore Ureche** (+ 1647) ⁹; alături de el, mai modest, mai umbrit, fără mari dregătorii și fără mari averi, **Eustratie treti-logofătul** ¹⁰, alcătuitoarul **Pravilei** lui **Vasile Lupu**, tipărită la Iași în 1646, reprezintă o personalitate încă insuficient cunoscută. În Iași acestor personalități culturale va descinde, spre mijlocul veacului, **Miron Costin** (1633—1691), continuatorul lui **Grigore Ureche** ¹¹.

Pe toți trei acești cărturari i-a cunoscut și, poate, i-a ajutat și îndemnat la lucru (s-au îndemnat, poate, și unii pe alții), succesorul și ucenicul lui **Crimca**, **mitropolitul Varlaam** (+ 1657) ¹².

Verigile următoare ale lanțului se numesc **Pătrașco Danovici** ¹³, treti-logofătul cunosător de limbă greacă, **Nicolae Spătarul** („**Milescu**”) ¹⁴ și cel de-al treilea mare elenist al veacului, **mitropolitul Dosoftei** ¹⁵. Cărturari mai modești, ca **Simion dascălul** — personaj așa de controversat și, poate, necunoscut exact și, de aceea, nedreptățit ¹⁶ — și **Vasile Damian**, treti-logofătul, compilează și ei cronici. Un **Misail călușarul** — în care s-a crezut, recent că, se poate identifica cel dintâi istoric eclesastic și cel dintâi bizantinolog român ¹⁷ — se vedește, la o cercetare mai atentă, o personalitate atât de nebuloasă, încât presupusele sale activități cărturărești trebuie puse sub semnul îndoielii ¹⁸.

Dispariția manuscriselor de cronici ne împiedică, azi, să reconstituim cu exactitate cât de mare era interesul oamenilor culți pentru literatura istorică. Din vremea lui **Constantin vodă Brâncoveanu** știm, pentru Muntenia, că existau acolo multe variante de cronici și un străin se plângea, chiar că, fiecare familie are o asemenea cronică, prezentând istoria țării în chipuri diferite. Este de presupus că lucrurile stăteau la fel și în Moldova. Specialiștii vorbesc de o variantă racovițeană ¹⁹, de

una buhușească²⁰, de un izvod costăchesc²¹. Sunt, acestea, totuși, câte-va din marile familii ale Moldovei veacului XVII — Racoviță, Buhuș, Costachi — așa că eventuala existență a respectivelor variante de cronici nu poate să uimească.

În schimb, o carte de istorie universală veche, precum **Istoriile** lui Herodot — a căror traducere este încă obiectul unei neobișnuite controverse (personal, înclin pentru teza susținută de prof. N. A. Ursu : traducător : Dosoftei, mitropolitul Moldovei)²² — nu a avut, se pare, largi ecouri în societatea cultă a Moldovei veacului XVII. Un ecou mai mare nu va avea nici în veacul următor, perpetuându-se, practic, în câte un exemplar, până la acela găsit de N. Iorga la mănăstirea Coșula. Succesul mare l-a avut, în această vreme, în domeniul literaturii istorice, **cro-nograful**. O dovedesc multe manuscrise și variante de cronografe păstrate până azi²³.

Trebuie să se pună, desigur, întrebarea : de ce în Moldova veacului XVII, dispunând de tiparniță și sub Varlaam, și sub Dosoftei (și apoi fără întrerupere), căturrarii locului n-au pus sub teasc nici cronicile, nici traducerile cronografelor, rezervând tiparul doar pentru scrierile religioase ? În fond, Grigore Ureche e contemporan, câțiva ani, cu activitatea tiparniței de la Trei-Ierarhi ; Miron Costin lucrează în Iași atunci când, tot aici, lucra Dosoftei ; acesta din urmă a trudit nu numai pe ogorul literaturii religioase, ci și pe acela al literaturii istorice. Cu toate acestea, nimic din creația istoriografică a celor menționați nu a fost încredințat atunci tiparului. Trebuie să așteptăm apariția **Divanului** lui Dimitrie Cantemir, în 1698, pentru a avea o carte laică. Este, în aceasta, o urmare a vreunei divergențe între autoritatea laică și cea religioasă ? Este o cauză economică (scumpetea hârtiei și a tiparului) ? Este o lipsă de interes ? Este o înaderență la literatura istorică în general ?

Nu se poate da, cred, un răspuns categoric. Plauzibil mi s-ar părea un răspuns care să se îndrepte spre ideea unei canalizări a eforturilor căturrarilor vremii în domeniul literaturii religioase, a cărei transpunere în limba română și a cărei difuzare erau socotite, probabil, întâia urgență a culturii noastre. O asemenea atitudine ar putea fi susținută, eventual, de exemplul **Bibliei** de la București, a cărei apariție, la 1688, a marcat biruința deplină a limbii române în Biserică și o culme a expresiei literare românești.

O chestiune care merită o amplă cercetare aparte : cine erau, în veacul XVII, truditarii de rând între căturrarii Moldovei ?

„Logofătul al treilea — se citește în ceea ce s-a socotit a fi interpolția lui Misail călugărul în letopisetul lui Grigore Ureche — căturrar, scriitoriu bun, dvorbitoriu totdeauna lângă domn, credincios la toate tainele domnului, și cărți, ori din țară, ori de la prietini, de unde ar veni, toate în mâna lui merg, și cu învățătura domnului de la dânsul ies răspunsurile și pecetea țării în mâna lui, și orice qiudețe și îndreptări se fac oamenilor, fără pecetea domnului nu poate hi, care-i în mâna logofătului al treilea, credincios în toate la domn“²⁴. Cu drept cuvânt s-a apreciat că acest pasaj — cea mai lungă caracterizare a unui dregător (și încă a unuia de rang mic) din lista respectivă — nu poate fi atribuit decât tot unui trei-logofăt de la curte²⁵.

S-a făcut deja observația că, în Moldova veacului XVII, trei-logofătul era „adevăratul conducător și supraveghetor al muncii în cancela-

ria domnească”²⁶. Funcția aceasta au deținut-o, succesiv, personaje provenind atât din marile familii boierești și care au ajuns apoi înalți dregători, cât și din familiile aparținând boierimii mici și mijlocii, precum cei citați în rândurile anterioare (Eustratie, Pătrașco Danovici, Vasile Dămian). Către sfârșitul veacului XVII sau spre începutul celui următor, apare un nou slujbaș în cancelaria domnească, însărcinat cu „căturația”: este **cămărașul de izvoade**. Curând, se adaugă și **logofătul de taină**²⁷.

Activitatea literară, culturală în general, desfășurată de cărturarii români din Moldova veacului XVII este cunoscută, azi, doar prin marile realizări, unele înveșnicite în haina tiparului (**Cazania** lui Varlaam, scrierile lui Dosoftei, **Biblia** de la București), altele făcând o lungă carieră în manuscris (cronicile lui Grigore Ureche și Miron Costin, traducerea **Istoriilor** lui Herodot). Dar putem fi siguri că tabloul e incomplet. Revine viitorului să pună în lumină munca rămasă încă anonimă: de la cea a micilor copişti până la cea a traducătorilor încă necunoscuți. Și scriind aceste cuvinte, mă gândesc în primul rând la cercul de cărturari care trebuie să fi gravitat în jurul mitropoliților Varlaam și Dosoftei.

•

Nu s-a căutat până acum să se stabilească un aspect care ține, totuși, de studierea mentalităților: care a fost atitudinea generală față de cultură, față de cărturari? Desigur, problema poate fi abordată la diverse nivele. În încheierea acestei schițe, sugerez doar câteva direcții.

La nivelul știutorilor de carte, avem remarca lui Miron Costin: „nu ieste alta și mai frumoasă și mai de folos în toată viața omului zăbavă decât cetitul cărților” (din **Predoslavia** la **De neamul moldovenilor**). Dar secolul însuși se închide între două fapte sângeroase la adresa culturii, a cărturarilor. Una din aceste fapte o povestește tot Miron Costin, spre începutul letopisețului său; este scena tăierii boierilor prinși în lupta de la Cornul lui Sas (iulie 1612): «Pentru un diac care era foarte de treabă de scrisoare, s-au rugat boierii să-l ierte că ieste cărturariu bun. Au răspuns [Tomșa vodă]: „Ha, ha, ha! Mai cărturar decât dracul nu este altul!”. Și totuși l-au omorât pe acela»²⁸. Se întrevide amărăciunea celui care știa bine cât poate prețui un diac cu „scrisoare” (= scriere) bună, un cărturar în accepția de atunci a cuvântului. Nu-și putea, desigur, imagina cronicarul că el însuși va fi în aceeași situație — și aceasta e a doua fant sângeroasă: **cel mai luminat și mai cult dintre moldovenii veacului XVII a fost ucis din porunca unui domn analfabet**.

La nivelul mediu, prețuirea pentru carte se întrevide din mai multe fapte. Așa este, de pildă, grija constatată și la oameni mai mărunți de a răscumpăra manuscrisele „robite” de diferiți jefuitori²⁹. Același lucru îl dovedește și circulația unor cărți în spațiul românesc: unele erau cumpărate cu bani grei, prin solidarizarea unor comunități întregi uneori³⁰. În aceste condiții, apare cu atât mai stranie absența mențiunilor despre cărți și biblioteci în testamentele veacului XVII.

Concluzia care se impune e aceea că întregul veac XVII trebuie studiat în întregime sub raportul cultural, pentru a se surprinde mai exact trecerea de la vechea cultură, în haină slavă, la cea nouă, „națională”, în limba română — și poate ar fi necesară o discuție cu privire la eticheta „cultură română veche” (ca și „literatură română veche”),

mai acceptabile pentru etapa în care predomina haina limbii slave — diferitele influențe care s-au exercitat, contribuțiile diferiților cărturari, mari și mici, care au trudit atunci pe tărâmul literelor române. Ceea ce, de altminteri, rămâne de făcut și pentru veacul următor, al XVIII-lea, încă și mai urgisit din acest punct de vedere

Femeia. Statut juridic și acțiune socială

Scriind aceste puține pagini, despre femeie și rolul ei în Moldova veacului XVII, le gândesc mai ales ca prolog pentru un volum întreg despre acest subiect, neîngrădit doar la un anume secol și doar la o anumită parte a teritoriului românesc. Pe de altă parte, nu am în vedere o succesiune de medalioane biografice, în genul celebrelor **Trecute vieți de Doamne și Domnițe** sau **Amărâte și vesele vieți de jupâneșe și cucoane**, ale lui C. Gane. E de năzuit, mai degrabă, spre cercetări care să se finalizeze într-o lucrare de genul aceleia pe care a realizat-o Régine Pernoud, **La femme au temps des cathedrales**. Din acest punct de vedere, materialul oferit de documentația veacului XVII este fundamental și concludent — spre deosebire de ceea ce s-ar putea extrage din tezaurul documentar al veacului următor, când timpurile moderne își fac pregnant simțită prezența. Evident, știrilor scoase din documente și din relatările călătorilor străini vor trebui să li se adauge interpretările și sugestiile oferite de materialul arheologic. Acum și aici, însă, mă limitez la sublinierea câtorva aspecte sugerate de documentele veacului XVII.

Pentru femeia aflată în postura de soție a principelui țării, lucrarea deja menționată a lui C. Gane păstrează un adevărat primat, fiind un neegalat repertoriu biografic (în ciuda tuturor corecturilor și adăsurilor care trebuie să i se aducă). Veacul însuși se deschide cu figurile a două doamne celebre, Elisabeta Movilă și Marghita Movilă, soția lui Ieremia și, respectiv, a lui Simion vodă Movilă. Prima, fiică de boier grec (Gheorghe Katarátos), ajuns pârčălab la Hotin și recunoscut nobil și indigen polon, căsătorit cu o anume Cristina, din neam încă necunoscut, și-a sfârșit zilele fără glorie, într-un harem stambuliot. A doua, fiică de boier autohton (Gavrilaș Hâra), strănepoată de dregători din vremea lui Petru Rares, înrudită cu toți boierii țării, și-a salvat viața pentru a si-o încheia, după lungi și dureroase pribegii, în Transilvania și a se odihni, totuși, pe vecie în ctitoria familială de la Sucevita.

Cu acțiune și influență, soțiile altor domni au lăsat urme în documente sau în cronică țării; Ecaterina lui Vasile Lupu, Dafina-Ecaterina a lui Dabija vodă, Safta lui Gheorghe Ștefan, Anastasia lui Duca vodă sunt exemple cunoscute; unele din ele au emis documente după tipicul folosit în cancelaria princiară, uzând până și de atributul teocratic IO³¹. Iar dacă trebuie ilustrate, în acest veac, alianțele dinastice — căsătoriile care pecetluiesc alianțe politice — punctele de referință rămân căsătoriile realizate de fiicele lui Ieremia vodă Movilă și de acelea ale lui Vasile vodă Lupu.

Cunoscând aceste realități — asupra cărora nu insist, simpla lor reamintire fiind suficientă — se poate isca întrebarea: reprezintă ele

cazuri izolate, întâmplătoare, excepții, încălcări ale unei reguli care era cu totul alta? Iar dacă nu, atunci întrebarea următoare privește, neapărat, proveniența acestui statut.

Se poate da, cred, de la început, un răspuns pentru amândouă întrebările: nu e vorba de o situație izolată, de vreo încălcare a altei reguli, ci avem de-a face cu urmările unei realități din domeniul dreptului, și anume egalitatea femeii în materie succesorală. Este de reținut o afirmație a cunoscutului istoric-jurist George Fotino: „... la nici un popor din sud-estul Europei [...] femeia nu poate moșteni parte egală cu frații ei. Nici un alt popor vecin cu poporul român nu întemeia regimul succesoral pe un principiu de egalitate. De altfel, în acea epocă, aceeași era situația în cele mai multe dintre țările europene. Este surprinzător să descoperim în pământul românesc, statornicită prin obiceiuri ancestrale, o cvasiegalitate în drepturi a femeii față de drepturile bărbaților, când în această epocă domina, aproape generalizată în Europa, o concepție juridică mai puțin îngăduitoare cu privire la femeie”³².

Pare neîndoielnic că din această realitate a statutului juridic derivă și atitudinea față de femeie, dar și rolul, acțiunea, influența ei socială.

Sub acest raport, câteva amănunte ar trebui reexaminat. Unul dintre ele îl sugerează un document din 1657, act domnesc emis de cancelaria lui Gheorghe vodă Ștefan pentru a întări o danie făcută de Antemia, fiica cronicarului Grigore Ureche. Fapt singular, actul conține o afirmație care poate să contrarieze: „Și ea singură, cu mâinile sale, le-a făcut lor zapis și l-a iscălit, fiind ea în cărți foarte învățată”³³. Nu s-a păstrat nici o urmă a activității cărturărești a Antemiei Ureche, nu se cunoaște nimic din ceea ce a putut constitui biblioteca ei, nu avem posibilitatea nici măcar de a reconstitui fie și un fragment din lecturile ei; totuși, această formulare spune extraordinar de mult: „fiind ea în cărți foarte învățată”. Pentru că actul respectiv nu era destinat Antemiei, nu vorbea despre ea și, pe de altă parte, pentru că mai sunt acte de danie care ar putea fi considerate ca fiind scrise de respectivele donatoare, câtă vreme lipsește mențiunea unui pisar anume. Dar ca într-un act domnesc pisarul să adauge, cu de la sine putere, această caracterizare a Antemiei — „în cărți foarte învățată” — înseamnă că ea se bucura de acest renume, de femeie foarte cultă și faima ei a impus pisarului să o menționeze, cu admirație, în acel chip. Multe comentarii se pot face în jurul acestei mențiuni, le care se vor adăuga, desigur, și altele, despre femei care știau să mânuiască pana în acel veac XVII.

Din aceeași vreme, avem știri și despre femei care se bucurau de ceea ce s-ar putea numi **prestigiu social**. Unul din aceste cazuri e al **Alexandrei Cantacuzino**. Fiică a marelui logofăt Gavrilăș Mateiaș și a Sîrbăi Barnovschi (sora lui Miron vodă Barnovschi), ea a fost căsătorită cu Iordache Cantacuzino, acel boier pentru care Miron Costin are cele mai frumoase cuvinte (capete ca ale lui Toma și Iordache „de abea de au avut cândva această țară sau de va mai avea”). Una dintre fetele lor, Catrina, a fost mama cronicarului Ion Neculce; cu ea, cu „Iordăchioaia cea bătrână”, a pribegit Neculce spre adolescență în Țara Românească; ea l-a crescut, în conacul ei de la Pașcani s-a for-

mat, ea a fost, probabil, cea care l-a îndemnat spre lectură și i-a pus în mână sau la îndemână cronica vărului ei, Miron Costin. Cercetările mai noi îi recunosc, de altminteri, meritul în formarea viitorului cronicar³⁴.

Celălalt caz e al unei femei mai modeste, despre care, oricum, nu avem prea multe știri nici sub raport biografic : e **Anița Bantăș**, soția lui Cantemir serdarul și mama lui Dimitrie Cantemir, căreia acesta din urmă îi recunoaște postum — și probabil nu doar din pietate filială — merite (se înțelege, în formarea sa), numind-o „mulier inter mulieres“³⁵.

Sub aspectul juridic și al prestigiului social, mai citez un testament, din 1696, al unei persoane tot așa de puțin cunoscute ca și Anița Bantăș-Cantemir : Neacșa, soția lui Pavel uricarul din Căuțișeni, fiica lui Pavel Zamă. Actul prin care ea își împarte averea între cei patru băieți și singura fată o arată o persoană bogată și cu prestigiu social.

Ne putem întreba, desigur, de ce în aceste condiții nu a apărut și în Moldova veacului XVII — veac plin de cărturari de marcă — o femeie scriitoare, o Christine de Pisan a noastră. Dar, în egală măsură, întrebarea se poate răsturna : putem fi siguri că nu a existat în veacul XVII o femeie care să fi luat pana pentru a scrie și altceva decât un zăpis de danie ? !

Ostașul. Schiță pentru o tipologie

Când armatele „naționale“ și-au încetat existența și domnii români au fost siliți să apeleze la străini pentru a încropi trupe de mercenari, oastea țării cedând locul oastei „în leafă“, apare și la noi tipul ostașului de meserie. Un comandant de oști cum fusese, în veacurile anterioare, vornicul Boldur sau vornicul Petre Carabăț, continuă să existe, ca tip de ostaș, fără îndoială, și el se ridică, de obicei, din vechea boierime a țării și uneori chiar din cercul de rude domnești, așa au fost hatmanii Simion Movilă și Miron Barnovschi (amândoi ajunși domni, mai târziu). Isac Balica, Nicoriță, Savin Prăjescu, Iancu Costin (tatăl cronicarului). Gavril (fratele lui Vasile Lupu), Vasile Ceaurul (fratele lui Gheorghe vodă Ștefan) și alții. Cercetând lista hatmanilor din veacul XVII³⁶, constatăm că numai câțiva au fost străini: Stavrinus (grec, 1612), Miho Racotă (albanez, 1616—1618), Bernardo Borisi (levantin, 1619), Dumitru Duca (grec, 1620—1621), Bartolomeo Minetti (levantin, 1629) ; toți ceilalți sunt reprezentanți ai neamurilor boierești autohtone : Bașotă (doi hatmani), Beldiman, Bogdan, Buhuș, Ciolpan, Costachi, Costin (trei hatmani), Hăbășescu, Jora, Orăș, Prăjescu, Roșca, Sturdza, Șeptelici (doi hatmani). Cei mai mulți au ajuns la această funcție cine știe cum, în virtutea unor înrudiri sau pentru a li se răsplăti unele merite față de domn ; dintre ei, mari cariere de arme nu au făcut, practic, decât doi : Grigore Hăbășescu și Alexandru Buhuș.

Sunt, însă, în acest veac XVII, câteva personaje care au făcut din ostășie o carieră ; asupra lor încerc să atrag atenția în cele ce urmează, pentru o viitoare stabilire a unei tipologii.

Îl avem, în primul rând, pe boierul care urcă treptele ierarhiei și ajunge în fruntea țării, ca domn. Nu am în vedere, aici, în primul rând, pe cei doi deja menționați — Simion Movilă și Miron Barnovschi — întrucât în cazul lor nu cariera ostășească și faima lor de militari au înlesnit accesul la coroană, ci apartenența lor la clanul care avea puterea. Ci am în vedere pe acela care în adevăr poate constitui un tip : Cantemir.

Fiu de mic boier fălcian, Cantemir Silișteanul și-a început cariera armelor la vârsta de 15 ani, după cum informează fiul său ; s-a ilustrat în războaiele polono-suedeze, fiind ridicat, în 1643, „căpitan peste o mie de ostași de armătură ușoară” ; din Polonia, a trecut în Muntenia, la Grigore vodă Ghica, participând — ca „ceauș muntenesc” — la bătălia de la Florești (22 mai 1660). Abia la 1664, trecut de mult de vârsta tinereții, a revenit în Moldova. Aici, a fost numit întâi vornic de Bârlad, apoi armaș și, în fine, după revolta lui Hâncu și Durac, serdar (1672—1681), mare clucer (1681—1684) și domn al Moldovei (1685—1693)³⁷.

Exemplul lui Cantemir a fost molipsitor ; e cunoscut cazul altui oștean, tot mercenar între poloni, care a năzuit și el spre treptele tronului Moldovei, poate și în virtutea unei — altminteri destul de vagi — înrudiri domnești. Este vorba de **Alexandru Davidel**, care, pe la 1691—1697, a pretins domnia. Iată cum povestește Ion Neculce întâmplarea : „Atuncea, pe acie vréme, era un ficior dé mazil, de-l chema Davidel. Slujisă în Țara Leșască, de ajiunsesă rohmistru, și era la cinsté maré. Avea ceteală, pravilă maré, și nu știu ce i să părea lui, că înbla pentru domnie Moldovei. Întâi au scris la nemții, dé închina țara, apoi au fugit dé la leși în Cameniță. Din Cameniță s-au dus cu cărții la hanul ș-au dzis cătră hanul că, de i-a da oaste să margă cu dânsul, s-a închina : câtă țară și cetății a Moldovei au luat leșii, toate s-or închina la dânsul. Ș-au mârșu hanul sângur cu dânsul de au prădat în Țara Leșască, și nimic de câté au dzis n-au fost. Cé mǎrgând și hanul cu-npărăție la Varadin, au mârșu și el. Ș-au grăit hanul vizirului, și era numai să-l puie domnu în Moldova. Numai, prindzând dé veste Dumitrașco beizădeoa, au spus vizirului că acela-i om nebun, nu iastă de domnie. Ș-așea au lipsit dé n-au luat domnie cât s-ar rumpe un păr“.

Semnând, mândru, „Alexander Davidenco, rothmeyster Serenissimi regis Poloniae“, el se manifestase mai dinainte ca un adversar al Cantemireștilor și, după înscăunarea lui Constantin vodă, în 1685, refuzând să se întoarcă din Polonia în Moldova, incita la jafuri sau conducea el însuși mici trupe prădalnice ; ne-o spun explicit două documente din 1691 : „Sandul Davidel și Manea ce-au fost nitariu și alți mulți potrivnici lor, totdeauna făcură stricăciune pământului acestuia, nepărăsiți la toate réleli ce s-au făcut asupra acestui pământ și la pustiirea mănăstirilor tot ei s-au aflat împreună cu alții ; de n-au fost ei la une locuri, își triimitea oamenii lor de suptu stiaguri și-și lua părți din jacuri“. Desigur, în aceste expediții de pradă trebuie să se vadă reglarea manu militari a unor vechi răfuieli. Cariera lui Davidel ar merita, din multe puncte de vedere, o cercetare mai amplă³⁸, ca și aceea a lui **Constantin Turcul** (Turculeț cel mare), alt oștean vestit al aceleiași epoci.

Asemenea întâmplări nu erau tocmai rare în acei ani de sfârșit al veacului XVII, care vor aduce Moldova într-o stare de pustiire și să-

răcie nemaiîntâlnită până atunci. Un caz mai dramatic e acela al lui Ștefan de Podobiți, cunoscut prin informațiile unui document din 1692.

Podobiți era un sat din ținutul Iașilor; între micii proprietari de acolo, un anume Darie, menționat la 1668 și 1671, a avut un fiu Ștefan; acesta din urmă a stat o vreme în Moldova — actele privitoare la satul Podobiți îl atestă între anii 1682 și 1687 — apoi, din cauza sărăciei, s-a dus în Polonia, unde s-a înrolat mercenar în oastea lui Sobieski. Mai departe, iată ce povestește documentul amintit, din 15 aprilie 1692: „Ștefan, ficiorul lui Darie de Podobiți, carile fiind om de țară și de acestu pământ, el s-au sculat și s-au dus în Țara Leșască și ducându-să în Țara Leșască nu s-au așezatu acolo și să hrăniască cu slujba și cu dreptate. Tâmplându-să venire craiului leșescu în țară, trecând la Bugeag, el încăș de obuz și de slujba sa nu s-au ținut, ce au venit în megieșii săi și pin pregiurul ocinilor sale și au făcut mult tâlhușag și supărare creștinilor și megieșilor săi. Aflatu-s-au cu bună adevărîntă cum au slobozit și focu la casăle credinciosu boeriului nostru Panaiotachi sulgeriul cel mare, la Obrejani, și i-au arsu dumisale și casăle de la Obrijani, carile fiind făcute cu multă cheltuială, fără alte pagube ce i-au făcut dumisale. Pentru aceia, făcând sulgeriul jalobă la Domniia Me [...] deci, socotind Domniia Me, împreună cu tot svatul Domnii Mele, cu boerii țării, una, paguba ce-au făcut sulgeriului, de i-au ars casăle și altă scădere, ce i-au făcut din bucate, că viind Ștefan cu trii, patru sute de oameni din obuz, au stricat 800 de clăi de pâne mare și 30 de stupi și doao poloboace de miere și grădini și altă, tot ce-au aflat prin pregiur, și nu numai la dum[nea]lui, ce și la alți pin pregiur, ce-au aflat, tot au stricat. Altă, Ștefan fiind de acest pământ și pământul acesta fiindu asupritu de multu greu și poronci împărătești și Ștefan nevrând să stea și el cu alți pământeni în țară, să tragă greul i nevoe țării, ce ducându-se pintr-alte țări streine și încă făcându-să dușman pământului său și megieșilor săi, făcându-le tâlhușag și pagube [...]. Avându Domniia Me voe, ca și alți domni mai înainte noastră, ce-au fost stăpâni aceștii țări, pentru unii ca acei ce-și lasă pământul său și să ducă pintr-alte țări streine și apoi vin cu sabie asupra țării și facu jacuri ca tâlharii și făcându-le Domniia Me și poroncă cu câteva cărți ca să-și vie toți, cineș[i] la locul și pământul său și a părinților săi și Ștefan tot nevrând să vie în țară...”. Hotărârea finală: proprietățile lui Ștefan de Podobiți sunt confiscate și date, drept despăgubire, sulgerului Panaiotache³⁹.

Documentul acesta, adevărată pagină de cronică, nu ne spune mai multe, ca să putem judeca și noi pricina conform străvechiului dicton „audiatur et altera pars”; va fi avut, desigur, și Ștefan de Podobiți motivele lui ca să atace așezarea sulgerului Panaiotache — un grec, precum se vede. Neputând judeca astfel, să reținem, totuși, considerațiile de ordin etic și juridic ale documentului emis de Constantin vodă Cantemir cu privire la cei care se destărează și apoi se întorc cu sabia asupra țării lor.

Firește, avem și cazuri opuse: boieri care merg la oastea țării, „oștesc” cu domnii lor în timp ce în țară pământul și casele lor se pustiesc. Așa scrie, la 1664, fostul comis Ionașco Tâlmaci, în testamentul său: „datoriu am fost și eu a faci după cuvântul mai marilor noștri și

a oști și a sluji împreună] cu alți lăcuiitori a țării și cu mari greu și nevoi, neagiungându-mi puțința, tot am făcut cum am putut și am oștit doi ai în Țara Neamțască, cu Mării Sa Dabija vod[ă] și cu toț[i] lăcuiitorii țării“. Dar căile acestea fiind grele mai departe și comisul nemaiputând „a mai biruirea“, se întoarce acasă și își face testamentul⁴⁰.

O cercetare amănunțită e de așteptat : ea va aduce la lumină și alte cazuri de oșteni din acele „cumplite vreni“.

Clericul

Din acest secol XVII, care nu duce lipsă de figuri interesante de înalți prelați — începând cu Gheorghe III Movilă și sfârșind cu Misail, presupus ca interpolator (?) al cronicii lui Grigore Ureche — am ales, pentru evocarea unui tip de cleric, pe Anastasie Crimca, fiind cred, cel mai complet sub raportul experienței umane.

Născut pe la 1555 în Suceava, dintr-o familie însemnată a patriatului acestui oraș, viitorul ierarh s-a numit la început **Ilie Crimca** (Crimcoviți). Prima știre despre el e în legătură cu o carte : pe la 1574—1577, și-a comandat o carte de rugăciuni, pe care i-a scris-o Nechifor, diacul din cetatea Sucevei. A fost, apoi, el însuși **diac** — își însușise, deci, știința scrisului ca profesionist ; un document din 24 februarie 1587 îl numește „Ilii diiac, fiul Crimcoi di Suciavă“. Documentul respectiv consemnează o danie pe care Petru vodă Șchiopul i-o făcuse pentru „driapta și credincioasa a lui slujbă cătră noi, la greutățile noastre, când au intrat în pământul nostru acei făcători de rău cazaci“. Vreo doi ani mai târziu, diacul Ilie Crimca a schimbat seliștea Ungurașii, dăruită de Petru vodă Șchiopul, cu satul Dragomireștii. La o dată necunoscută, s-a preoțit : la 26 martie 1599, era preot la biserica din cetatea Sucevei. Astfel, în pragul vârstei de 45 de ani, era un om cu o bogată experiență de viață — cărturar, oștean, preot.

În acest moment se produce marea faptă a lui Mihai Viteazul ; intrarea sa în Moldova a avut ca urmare retragerea lui Ieremia vodă Movilă, împreună cu toți ierarhii — mitropolitul (fratele său), episcopii de Rădăuți și Roman. Instituind o nouă ierarhie, Mihai Viteazul a ales, pentru scaunul de la Rădăuți, pe Crimca ; împrejurările trecerii sale la monahism nu sunt cunoscute ; la 19 iunie 1600, el depunea jurământul ca episcop ales de Rădăuți. Dacă atunci alegerea a căzut asupra unui om ale cărui legături cu clanul Movileștilor nu puteau fi un secret, înseamnă că au fost calitățile sale, morale și cărturărești, unanim recunoscute de moldovenii acelei vremi, care l-au recomandat să urce treptele ierarhiei eclesiastice aproape peste noapte.

N-a ținut scaunul episcopal de la Rădăuți decât câteva luni și abia în 1606 a urcat în acela al Romanului ; în intervalul „maziliei“, a construit, împreună cu frații Luca și Simion Stroici, biserica mică de la Dragomirna, pe moșia câștigată prin merite militare. În 1608, a urcat în scaunul mitropolitan al Moldovei, pe care l-a păstrat (cu o întrerupere, în 1617—1619) până la moartea sa, în 1629.

În această nouă calitate, Crimca a avut o bogată activitate, pe mai multe planuri : a îndeplinit misiuni diplomatice, a făcut operă de asistență socială — întemeind la Suceava un spital „pentru cei săraci și ne-

putincioși și șchiopi și orbi“ (document din 16 mai 1619) — a vegheat la construirea bisericii mari de la Dragomirna și, mai presus de toate, a organizat scriptoriul din această mănăstire, dirijând activitatea de copiere a manuscriselor și îndemnând la împodobirea lor cu miniaturi. În deceniile imediat premergătoare introducerii tiparului, școala de la Dragomirna a jucat efectiv rolul unei tiparnițe. Un manuscris aflat într-o bibliotecă rusească păstrează un număr de stihuri indicate ca fiind „facerea lui Anastasie Crimcovici, mitropolitul moldovean“.

Am spus, deja, că am ales pe Anastasie Crimca spre a schița un tip de cleric pentru că el a adunat, mi se pare, cea mai bogată experiență de viață. A fost scriitor — de acte, dar și de versuri — a fost ostaș, a fost preot și călugăr, a fost înalt prelat timp de 28 de ani, mazilit de două ori dar mort în funcție, în țara sa (nu în mazilie, ca Varlaam, nici în pribegie, ca Dosoftei). Atitudinea sa față de închinările mănăstirilor, îndemnul spre reforma vieții mănăstirești și spre introducerea tiparului îl desemnează drept un cărturar luminat, iubitor al țării sale și truditor pentru libertatea și podoaba ei spirituală.

NOTE

1 Vezi, în acest sens, Ștefan S. Gorovei, „Sursele potrivite“ există (Pentru o istorie a mentalităților în spațiul românesc), în „Luceafărul“, XXXI, 19, din 7 mai 1988, p. 1—2; idem, *Istoria mentalităților: „nou val“ sau „școală nouă“?*, în „Luceafărul“, XXXI, 42, din 15 octombrie, 1988, p. 2; idem, „Un alt Ev Mediu românesc, conferință la Societatea Academică a Istoricilor Tineri (28. XI. 1991), sub tipar în revista „Xenopoliana“, I.

2 Pentru acest personaj, cf. B. P. Hasdeu, Luca Stroici, părintele filologiei latino-române (1862), în idem, *Studii de lingvistică și filologie*, I, București, 1988, p. 34—49. Datele esențiale la N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova* (sec. XIV—XVII), București, 1971, p. 326—327. O încercare mai nouă de a creiona viața și activitatea acestui personaj (Adrian Vătămanu, *Logofătul Luca Stroici, în Carpica*, VIII, 1976) nu poate fi luată în serios (cf. recenzia din *AIHAI*, XV, 1978, p. 608—609).

3 B. P. Hasdeu, *op. cit.*, p. 48.

4 Cf. Doru Mihăescu, *Considerații asupra vieții și activității tipăritorului primei Biblii românești*, Mitrofan, episcopul de Huși, în *MMS*, LV, 1979, 3—6, p. 314—334.

5 E. Turdeanu, *Le métropolitain Anastase Crimca et son oeuvre littéraire et artistique*, în „Revue des Études Slaves“, XXIX, 1952 (reluat în *Études de littérature roumaine et d'écrits slaves et grecs des Principautés Roumaines*, Leiden, 1985); Ștefan S. Gorovei, *Anastasie Crimca. Noi contribuții*, în *MMS*, LV, 1979, 1—2, p. 144—149; Dan Horia Mazilu, *Literatura română și epoca Renașterii*, București, 1984, p. 151. Lucrările indicate aici constituie și bibliografia esențială pentru ultimul capitol al acestui articol, *Clericul*.

6 Aurel H. Golimas, *Un domnitor — o epocă. Vremea lui Miron Barnovschi Moghilă, voievod al Moldovei*, București, 1980.

7 Cf. P. P. Panăitescu, *L'influence de l'oeuvre de Pierre Mogila, archeveque de Kiev, dans les Principautés Roumaines*, în „Mélanges de l'École Roumaine en France“, 1926.

8 Pentru această domnie, vezi în special Alexandru Ligor, *Prin Moldova lui Vasile Lupu*, București, 1987 și Constantin Șerban, *Vasile Lupu, domn al Moldovei*, București, 1991.

9 Cf. Dumitru Velciu, *Grigore Ureche*, București, 1979. V. și infra, nr. 16.

10 Pentru acest personaj, cf. *Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900*, București, 1979, p. 341.

- 11 Cf. Dumitru Velciu, **Miron Costin. Interpretări și comentarii**, București, 1973.
- 12 Vezi în special studiile reunite în **MMS**, XXXIII, 1957, 10—12. O monografie consacrată lui Varlaam și activității sale este de dorit.
- 13 Cf. **Dicționarul literaturii române...** cit., p. 261.
- 14 Cf. P. P. Panaitescu, **Nicolae Milescu spătarul (1636—1708)**, versiunea românească de Silvia P. Panaitescu, ediție îngrijită, studiu introductiv și note de Ștefan S. Gorovei, Iași, 1987.
- 15 Vezi în special edițiile realizate de N. A. Ursu (**Liturghierul și Psaltirea în versuri**), cu studiile introductive aferente. Și aici se simte lipsa unei monografii.
- 16 Cf. N. A. Ursu, „**Letopisețul Țării Moldovei până la Aron vodă**” — opera lui Simion Dascălul, în **AIIAI**, XXVI/1, 1989, p. 363—379 și XXVII, 1990, p. 73—101.
- 17 Aprecierea aparține lui Ciprian Zaharia, **Iosif I Mușat, întâiul mare ierarh român. Noi mărturii privind viața culturală și spirituală a Moldovei în secolele XIV și XV**, 1987 (pentru această lucrare, în ansamblu, a se vedea recenzia din **AIIAI**, XXV/1, 1988, p. 547—560).
- 18 Cf. Ștefan S. Gorovei, **O colaborare culturală în veacul XVIII și implicațiile ei**, în **AIIAI**, XXIV/1, 1987, p. 333—348; de comparat, însă, cu precizările aceluiași din articolul **Axinte Uricariul: „false argumente ale unei bografii”**, în „**Luceafărul**” din 2 și 16. IX. 1989.
- 19 Pentru aceasta, ca și pentru varianta buhușească, rămân fundamentale studiile mai vechi ale lui C. Giurescu.
- 20 V. și Gh. Bogaci, **Pagini de istoriografie literară**, Chișinău, 1970, p. 12—19.
- 21 Const. A. Stoide, **Izvodul costăchesc**, în **SAI**, VI, 1964, p. 7—45.
- 22 Herodot, **Istoriei**, ediție îngrijită de Liviu Onu și Lucia Șapcaliu, București, 1984. Pentru polemica privind autorul traducerii, a se vedea notele la ediția lui P. P. Panaitescu, citată supra, n. 14 (p. 93—94).
- 23 Cf. Iulian Ștefănescu, **Cronografele românești de tipul Danovici. Partea I**, în **RIR**, IX, 1939, p. 1—77. Problema a fost reluată recent de Paul Cernovopdeanu, într-un studiu aflat încă în curs de publicare (**Filiația cronografelor românești de tip Danovici, I**, în **BOR**, CV, 1987, 9—10, p. 180—196). Fundamentale sunt analizele lui Doru Mihaescu, publicate în „**Memoriile secției de științe filologice, literatură și arte**”, s. IV, t. I (1977—1978), p. 45—77 și t. II (1979—1980), p. 127—165; v. și studiul aceluiași autor în **RESEE**, XVIII, 1980, 3, p. 493—517; XIX, 1981, 1, p. 109—131 și 2, p. 355—367.
- 24 Ediția C. Giurescu, 1916, p. 23—24, aparatul critic.
- 25 Dumitru Velciu, **Grigore Ureche**, cit., p. 264—265; finalmente, opinează pentru Pătrașco Danovici.
- 26 Nicolae Grămadă, **Cancelaria domnească în Moldova până la domnia lui Constantin Mavroordat**, în „**Codrul Cosminului**”, IX, Cernăuți, 1935, p. 173.
- 27 Pentru toate aceste chestiuni: Ștefan S. Gorovei, **Cărturarul român în veacurile XVII—XVIII. Un plan de lucru** (ms.).
- 28 **Letopisețul lui Miron Costin**, în **Opere**, ed. P. P. Panaitescu, București, 1958, p. 60—61.
- 29 V., în acest sens, E. Turdeanu, **Manuscrisele robite de cazaci la 1635**, în „**Ființa românească**”, 4, Paris, 1966, p. 118—148.
- 30 Cf. Florian Dudaș, **Vechi cărți românești călătore**, București, 1987 (cu toată bibliografia).
- 31 V., în acest sens, P. S. Năsturel, **O întrebuintare necunoscută a lui „IO” în sigilografie și diplomatică**, în **SCN**, I, București, 1957, p. 367—371. Pentru problema lui IO, a se vedea și contribuția mai veche a lui P. P. Panaitescu, **IO în titlul domnilor români**, destituită în **AIIAI**, XXIV/2, 1987, p. 63—72.
- 32 George Fotino, **Studiu asupra situației femeii în vechiul drept românesc**, în: idem, **Pagini din istoria dreptului românesc**, București, 1972, p. 62 (subl. mea). Cu privire la situația femeii în Moldova, a se vedea și Alexandru I. Gonta, **Femeia și drepturile ei la moștenire în Moldova, după „obiceiul pământului”**, în **AIIAI**, XVII, 1980, p. 957—602.
- 33 Elena Eftimiu, **Antimița, fata vornicului Grigore Ureche**, în **RA**, I, 1924—1926, p. 372.

- 34 D. Velciu, „Iordăchioaia vistierniceasa“, bunica dinspră mamă a cronicarului Ion Neculce, în *Revista de Istorie și Teorie Literară*, 3/1967, p. 449—466.
- 35 Ștefan S. Gorovei, *Cantemireștii. Eseu genealogic*, în *RA*, an. L, vol. XXXV, nr. 3, 1973, p. 493—495.
- 36 N. Stoicescu, *Lista marilor dregători moldoveni (1384—1711)*, în *AIHAI*, VIII, 1971, p. 406—407. Pentru fiecare personaj în parte — idem, *Dicționarul marilor dregători...*, cit., sub voci.
- 37 Ștefan S. Gorovei, *Cantemireștii, Eseu genealogic*, cit., p. 486—488.
- 38 Avem, deocamdată, numai contribuțiile semnate de Const. A. Stoide (Despre Alexandru Davidel, în *RIR*, XIV, 1944, p. 401—407) și Constantin Turcu (Știri noi despre pretendentul Alexandru Davidel, Iași, 1948).
- 39 M. Costăchescu, *Sâneștii cu trupurile sale : Onișcanii, Podobiștii, Bătărăștii, Storneștii și Pleșeștii (jud. Iași)*, în „Ioan Neculce. Buletinul Muzeului Municipal, Iași“, 4, 1924, p. 22.
- 40 „Ioan Neculce. Buletinul Muzeului Municipal Iași“, 7, 1928, p. 201—202. Pentru alte date privind acest personaj : N. Stoicescu, *Dicționarul marilor dregători...*, cit., p. 451—452.